

İBN TEYMIYYE’NİN TEVHİD ANLAYIŞI VE PRATİK TEVHİD VURGUSU*

Berat SARIKAYA **

Özet

Tevhid, insanlık tarihi boyunca bütün peygamberlerin tebliğinin ortak noktası olmuştur. İslam dininin en temel ilkesi olarak İslam düşüncesinin temelini oluşturan tevhid, farklı ekol ve düşünce sistemleri tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. İslam düşüncesi şeklinde ifade edilen, kelam, tasavvuf ve felsefe gibi ilim dallarının yer aldığı geniş yelpazede birçok âlim tevhid ilkesi üzerinde görüş beyan etmişlerdir. Eserlerinde tevhid kavramı üzerinde duran ve birçok görüşünü bu kavram temelinde oluşturan âlimlerden biri de İbn Teymiyye’dir. Bu çalışmada, tevhid ilkesini inanç boyutundan amel boyutuna taşıyarak bu ilkeye farklı bir bakış açısı kazandıran İbn Teymiyye’nin görüşlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tevhid, Allah, Sıfatlar, İbn Teymiyye*

THE UNDERSTANDING OF TAWHID IN IBN TAYMIYYAH AND HIS EMPHASIZE OF PRACTICAL TAWHID

Abstarct

Tawhid (Monotheism) was the common point of the notification of all prophets throughout human history. Forms the basis of Islamic thought as the most basic principles of monotheism of Islam has been interpreted in various ways by different schools of thoughts and systems. Expressed as Islamic thought, in theology (kalam), mysticism and philosophy many scholars in a wide range of scientific expressed views on the principle of tawhid. Standing on the monotheistic concept in the works and many opinion forming the basis of this concept is one of the scholars Ibn Taymiyyah. In our study gives a different perspective to this principle of Tawhid policy in the action size by moving the belief size will give place to the opinion of Ibn Taymiyyah.

Key words: *Tawhid, God, Attributes, Ibn Taymiyyah*

---

* Bu makale Berat Sarıkaya’nın “İbn Teymiyye’de Tevhid Anlayışı” (Basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008) adlı çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD, (beratsarikaya@gumushane.edu.tr)

Giriş

Allah'ın varlığının ve birliğinin bilinmesi ve anlatılması meselesi her devirde insanlar için en önemli görev sayılmış, yaratan, büyüten, yediren, hayatını yönlendiren üstün bir varlık her zaman aranmıştır.

İslam inancına göre, ilk insan ve ilk Peygamber Hz. Âdem'den son Peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin mesajlarının ortak ifadesini "Tevhid" prensibi oluşturmuştur. Bu yüzden tevhid, İslam'ın doğuşundan itibaren de imanın en önemli konusu ve en temel prensibi olmuştur. Şirkin hâkim olduğu bir ortamda nâzil olan Kur'an-ı Kerim'in en temel tezi, evrensel İslam öğretisinin ve vahiy geleneğinin temeli olan "Allah'ın Birliği" (Tevhid) ilkesidir.

İslam Düşünce tarihinde tevhid ekseninde Allah'ın zâtı, sıfatları, fiilleri gibi birçok konuda nasların O'nun hakkında verdiği haberlere ilişkin farklı anlayış ve fikirler ortaya çıkmıştır. Bu farklılığın temelinde ise tevhide yüklenen anlam önemli bir etken olmuştur. Her mezhep ve düşünce kendinin doğruluğunu ispatlamaya çalışmış hatta bu düşünceler içinde 'tevhid' akidesine zararlı fikirler de ortaya çıkmıştır.

İtikadi mezhepler içerisinde Mu'tezile ve Şia, tevhidi temel ilkelerinden birisi olarak ele almış ve bu konu üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. Öyle ki, bu kavrama yaptıkları aşırı vurgu, Mu'tezile'yi Allah'ın sıfatlarının zâtından ayrı düşünülemeyeceği anlayışına götürmüştür.

İbn Teymiyye'nin bu konuya bakışı ise itikadi mezheplerinkinden farklıdır. O tevhidi, dini/içtimai bir prensip olarak sunan ilk isimlerden biridir denilebilir. Alışlagelmiş düşünce ve uygulamaların dışında oluşturduğu düşünce sisteminden dolayı onu, bid'atlerle mücadele eden, sünneti yeniden ihya eden bir müceddit olarak görenler olduğu gibi, Ehl-i sünnet'in dışına çıkmakla suçlayanlar ve sapıklıkla itham etmeye kadar varacak ağır tenkitler yöneltenler de olmuştur.

İbn Teymiyye (v. 728/1328), İslam dünyasında kendisinden sonra asırlarca fikir ve eserleri tartışılan, geniş halk kitlelerini etkileyen, birçok araştırmaya ve incelemeye konu olan bir âlimdir. Çalışmamızda İbn Teymiyye'nin Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları vb. konulardaki görüşlerini, kısacası onun "Tevhid" anlayışını kendi eserlerine bağlı kalarak belirleyip itikadi mezheplerden ayrıldığı noktaları tespit etmeye çalışacağız.

1. Tevhid Kavramı

Tevhid, sözlükte birlemek, bir şeyin tek olduğu hakkında hüküm vermek, bir olduğuna inanmak,¹ tek olan ve ortağı olmayan bir Allah'a inanmak anlamlarına gelmektedir.² Arapça "v-h-d" kökünden gelmiş bir kelime olup "tefil" vezninde

---

¹ İbn Manzûr, Celâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l Arab*, Dâr'u Sadır, Beyrut 1968, III, s. 446, 453; Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1305, II, s. 48.

² Mustafa İbrahim, Ahmet Hasan ez-Ziyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccâr, *Mu'cemu'l Vasîl*, Çağrı yayınları, İstanbul 1996, II, s. 1016.

mastardır.³ Master kipinde, kelimeye Kur'an'da rastlanmadığı gibi, “v-h-d” maddesi fiil olarak da Kur'an'da hiç kullanılmamıştır. Allah'ın birliği Kur'an'da “Vâhid, Ehad” sıfatlarıyla veya daha başka tarzlarda açıklanmıştır.⁴

Dini istilâhta ise Tevhid, Allah'ı zâtında, sıfatlarında, isimlerinde ve fiillerinde tek kabul etmek, eşi ve benzeri olmadığına iman edip ibadet ile de O'nu birlemek, ibadeti sadece Allah'a has kılmak demektir.⁵

Allah'a nispet edilen “bir”lik, herhangi bir sayı dizisinin ilk basamağı anlamına gelmez. Çünkü sayı yönünden bir olmak sadece Allah'a mahsus değildir ve bu anlamda benzeri bulunmayan her şeye “birdir” denebilir.⁶ Buradaki bir, “cüzlerden oluşmuş (mürekkeb) bir varlık olmayan, benzeri ve dengi bulunmayan, yegâne tapınılacak varlık” demektir.⁷

Kur'an Allah'ı tanıtırken nefy ve isbat yöntemini kullanır. Nefy ve isbat yönteminin en belîğ ifadesi “kelime-i tevhid”dir. Bu ifadede, Allah'tan başka bütün ilahların reddedilmesiyle nefy, Allah'ın varlığının ifade edilmesiyle de ispat yöntemi uygulanmıştır. Allah'ın birliğinden bahseden ve çoğu Mekke'de nazil olan ayetler, doğrudan tevhidi telkin edenler⁸ veya şirki reddedenler⁹ olmak üzere iki grup halinde düşünülebilir. Allah'ın birliği, daha çok “vâhid”, “ehad” ve “vahde” kelimeleriyle ifade edilmiştir.¹⁰

Allah'ın birliğini en belîğ şekilde ifade eden sûre “İhlâs Sûresi”dir. Sûrede Allah'ın birliğini ve tekliğini ifade eden iki önemli kavram *Vâhid* ve *Ehad* kavramlarıdır.¹¹ Peygamber Efendimizin bu konudaki bir hadisine¹² dayanılarak İhlâs sûresi'nin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu söylenmektedir. Çünkü Kur'an ayetleri anlamları bakımından, biri “tevhid” ilkesi, ikincisi “kıssalar” ve üçüncüsü “emirler ve yasaklar” olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Buna göre bize Allah hakkında bilgi veren “İhlâs Sûresi” tevhid konusundaki ayetlerden oluştuğu için Kur'an'ın üçte birine denk

³ Âsım Efendi, *Kamus*, II, s. 48.

⁴ Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yayınları, İstanbul 1995, s. 55.

⁵ Neseî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Bahru'l-Kelâm*, (thk.: Muhammed Salih Farfûr, Mektebetu Dari'l-Farfûr, Dimaşk 2000, s. 55, 56.

⁶ Aliyyü'l-Kâri, *Fıkh-ı-Ekber Şerhi*, (trc.: Yunus Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, s. 50.

⁷ Topaloğlu, Bekir, “Allah”, *DİA.*, İstanbul 1989, II, 478.

⁸ Bakara, 2/133, 163; Nisâ, 4/171; Mâide, 5/73; En'âm, 6/19; İbrâhim, 14/52; Nahl, 16/22, 51; Hac, 22/34; Ankebût, 29/46; Sâffât, 37/4; Tevbe, 9/131.

⁹ Bakara, 2/163; Nisâ, 4/48; En'âm, 6/71; Müddessir, 74/5.

¹⁰ Topaloğlu, a.g.mad., *DİA.*, II, 478.

¹¹ Ayrıca sûrede geçen *Samed* kavramının *Vâhid* ve *Ehad* kavramları gibi Allah'ın tekliğini ifade ettiği ve sûrenin bağlamıyla aynı doğrultuda anlamlandırılması gerektiği yönündeki görüşler için bkz; Öztürk, Resul, “Allah'ın Birliği ve Tekliği (Vahdaniyeti ve Ehadiyeti) Bağlamında 'Samed' İsmi ve Anlam Alanı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 32, (Yaz 2007), ss. 47-70.

¹² Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, (VI), (thk.: Beşşar Avvâd Ma'ruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, Kitâbu Fedâilî'l-Kur'an, 11.

tutulmuştur.¹³ İslam Dini'nin temeli durumundaki tevhid akidesini en özlü biçimde ifade eden sûre, bu özelliğinden dolayı "İhlâs" olarak adlandırılmıştır.¹⁴

Kur'an, Allah'a inanmanın istikametinin nasıl olması gerektiği, O'na yöneltilen kulluğun hangi ilkelere riayet edilerek yapılması gerektiği gibi hususlarda yeni bir anlayış tarzı getirmiştir. Ortaya koyduğu bu yeni anlayışla Kur'an, Allah hakkında müşriklerin ortaya attıkları tüm yanlış anlayışları ve batıl görüşleri ortadan kaldırmaya çalışmış, Allah'ın birliğine zarar veren düşüncelere karşı tevhid inancını savunmuştur.

Allah adı, Cahiliye ve İslam devirlerinde müşterek bir addır. Yani Kur'an vahyi, bu kelimeyi kullanmaya başladığı zaman o devrin Araplarına yeni ve yabancı bir isim getirmemiştir.¹⁵ Ancak Kur'an'ın tanıttığı Allah, elbette İslam öncesi dönemin Allah anlayışından ciddi biçimde farklıdır. Cahiliye döneminde kullanılan "Allah" ismi, şirk anlayışıyla birlikte kabul edilen bir kavramı ifade etmekteydi. Kur'an, bu yanlış Allah anlayışı yerine mutlak tevhid prensibini hayata geçirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Allah'tan bahseden ayetlerin çoğu, O'nun varlığını ispat etmekten ziyade birliği üzerinde durmuştur.

Yeni bir peygamberin gelişine zemin hazırlayan gelişmeler de, tevhidin yerine ikame edilen şirkten ve bu şirkin zemin hazırladığı her türlü insanî davranış biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu durumda Allah'ın, tarihin bir kesitine müdahalesi olarak görebileceğimiz peygamber göndermenin arkasındaki temel sebep de, tevhidi yeniden aslî formuna kavuşturma ve bu aslî formun tahrif edilmesiyle varlık tasavvurunda ortaya çıkan her türlü tahribi de yeniden düzeltmedir. Bu yönüyle İslam dininde ekmel formuna kavuşan tevhid, o ana kadar yapılan her türlü hatalı vurguyu yeniden düzeltme iddiası sebebiyle en kapsamlı onarım ve dini halis/katıksız formuna kavuşturma hareketi olarak görülebilir.¹⁶ Kur'an'ın tevhid kavramı üzerinde bu kadar ciddi ve yoğun bir şekilde durmasının temelinde İslam'dan önce Müşriklerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların bu inancı yozlaştırmış olmalarının etkisi yatmaktadır.¹⁷

Kur'an'ın en önemli gayelerinden birinin, Allah'ın zâtını, her türlü noksanlıktan tenzih ederek insanoğlunu hurafelerden kurtarıp, onun yeryüzünde gerçek mutluluğunu sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de Allah'tan bahseden ayetlerin çoğu, O'nun sıfatlarını konu edinmiştir.¹⁸ Bu ayetlerde özellikle tevhid inancı üzerinde durularak Allah'ın ortağı ve benzeri olmadığı ısrarla vurgulanmıştır. Allah'ın varlığı konusu, Kur'an'da insan için bilinmesi tabii, zorunlu ve apaçık bir gerçek olarak kabul

¹³ İbn Teymiyye, *İktizau's-Sıratı'l Müstakim (Sırat-ı Müstakim)*, (çev.: Salih Uçan), Pınar Yayınları, İstanbul 1991, II, 385-387.

¹⁴ Düzgün, Şaban Ali, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", *Kelam Araştırmaları* 3:1, (2005), s. 4.

¹⁵ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev.: Süleyman Ateş), Kevser Yayınları, Ankara, tsz., s. 89.

¹⁶ Düzgün, a.g.mak., s. 4.

¹⁷ Paçacı, Mehmet, "İhlâs Sûresi'nin Sami Geleneği Perspektifinden Bir Tefsiri", *İslâmiyat*, 1:3, (1998), s. 64, 65.

¹⁸ Bakara, 2/163; Yûsuf, 12/39; Ra'd, 13/16; İbrâhim, 14/52; Sâd, 38/65; Zümer, 39/4; Mü'min, 40/16; Şûrâ, 42/11.

edilmiştir. Selim yaratılışı bozulmamış insanın normal olarak yaratanını tanıyacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan Yüce Allah, rubûbiyyet ve birliğini ispat eden delilleri evrene yerleştirmiş ve insan aklına da bunları anlama yeteneğini vermiştir. İnsan, varlıktaki delillerden hareketle hidayet ile sapıklığı birbirinden ayırt etme yeteneğiyle donatılmıştır.

Allah inancı insanda fitrî olduğu için, normal şartlarda çevreden olumsuz şekilde etkilenmemiş bir kişinin Allah'ın varlığını ve birliğini kabullenmesi gerekir. İşte bu noktadan hareketle Allah, insanlara yaradılıştan verdiği bu fitrî özelliğe hitap ederek tarih boyunca tevhid prensibini kabule çağırmıştır. Bütün peygamberlerin ortak hedefi, ilk peygamberden itibaren ortaya konulan tevhid inancındaki tahrif ve değişiklikleri düzelterek gerçek anlamda tevhide davet etmek olmuştur.

2. İbn Teymiyye'nin Düşünce ve İnanç Sistemi

İbn Teymiyye tevhid akidesini farklı bir şekilde ele alıp, onu dini-içtimai bir prensip olarak sunan ilk isimlerden biridir. Onun genel düşünce ve inanç sistemi “selefilik”, “eserilik”, “ehl-i ispat” ve “ehl-i sıfat gibi terimlerle ifade edilmektedir.¹⁹

Müteahhirun selef denince Ahmed b. Hanbel'in selefi bakış açısına bağlı olan İbn Teymiyye ve onun izleyicisi İbnu'l Kayyim el-Cevziyye önemli isimler olarak öne çıkar. Bu çizginin en parlak şahsiyeti görünümünde olan İbn Teymiyye'nin kendisinden önce gelen bütün filozof ve düşünürlerin görüşlerini radikal bir biçimde eleştirmekten çekinmediği görülmektedir.

İbn Teymiyye hayatının önemli bir bölümünü, Allah'ın genel olarak bütün sıfatları, özel olarak da Kelâm sıfatı konusunda araştırma yapmaya ayırmış, İlâhî iradeyle birlikte insan iradesi konusunda çeşitli görüşler ortaya koymuştur.²⁰

Selefler, aklın saptırıcı olduğunu ileri sürerek akla güvenmemiş, sadece nassa ve nassın işaret ettiği delillere inanmışlardır. Onlara göre nasları te'vil etmek ve değerlendirmek aklın yetki sahasının dışında kalmaktadır.²¹ “İnanç konuları ve bunların delilleri ancak naslardan alınmalıdır. Çünkü Kur'an, Hz. Peygamber'e indirilen vahiydir.”²² diyen İbn Teymiyye ise, ilk Selefler gibi akide konusunda akli tamamen devre dışı bırakmamakla birlikte özellikle itikadi konularda öncekilerin kullandıkları metodun dışına kesinlikle çıkmamıştır. O'nun itikat konusunda esas meselesi Allah'ın sıfatları ve tevhid-i ulûhiyyettir. Sıfatlar konusunda Eş'arîlerle, tevhid konusunda ise mutasavvıflarla şiddetli tartışmalara girmiştir.

¹⁹ Uludağ, Süleyman, “Tasavvuf Karşıtı Akımlar ve İbn Teymiyye'nin Tasavvuf Felsefesi”, *İslâmiyat*, 2:3, (1999), s. 49.

²⁰ Ebu Zehra, Muhammed, *İmam İbn Teymiyye*, (çev.: Nusreddin Bolelli - Vecdi Akyüz vd.), İslâmoglu Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 203-205.

²¹ Uludağ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı (Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe)*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s. 48.

²² İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *Mecmû'u Fetavâ*, Dâru Âlimi'l Kütüb, Riyad 1991, IV, 3.

2.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği

Eserlerinde Allah'ın varlığı ve birliği konusunda çeşitli İslam mezheplerinin tevhid anlayışlarını nakleden İbn Teymiyye, bu anlayışlardan hiçbirinin Selefin tevhid anlayışı olmadığı hükmünü verir. Ona göre her mezhebin din olarak takdim ettiği bu anlayışlardan hiçbiri Selefin anlayışı değildir.²³

İbn Teymiyye'ye göre, Kur'an'da Allah'ın isim ve sıfatlarından bahseden ayetlerde, O'nun zâtına ait isim ve sıfatlar ayrıntılı bir şekilde ispat edilmiştir. Bütün peygamberlerin takip ettiği metot da budur. Peygamberlerin yolundan ayrılanlar (kâfirler, müşrikler, sabîiler, Cehmiyye, Karamita ve Batıniyye), Allah'ı selbî sıfatlarla geniş bir şekilde tavsif etmişlerdir. Bunlar Allah için hariçte hakikati olmayan, dış âlemde bulunması imkânsız olan ve ancak zihinlerde mevcut bulunan mutlak bir varlıktan başka bir varlık tanımazlar. İslam filozofları ve onlara yakın düşünenler de Allah'ı, subutî sıfatları reddederek sadece selbî ve izafî sıfatlarla vasıflandırmış, O'nun âlemden soyutlanmış mutlak bir varlık olduğunu savunmuşlardır. Kelâmcılardan Mu'tezile ve onlar gibi düşünen bazı kimseler de bunlara yakın bir tutum içine girmişlerdir. Bunlar, isimleri Allah'a isnad etmiş, fakat sıfatları nefyetmişlerdir. Bir kısmı, Allah'ın Âlim, Kâdir, Sem'i ve Basîr isimlerini birbiriyle eş anlamlı olan özel isimler olarak kabul ederken, bazıları da Allah'ın ilim sıfatı olmaksızın bilen, kudret sıfatı olmaksızın güç yetiren, işitme ve görme sıfatları olmaksızın işiten ve gören olduğunu iddia etmiş ve sıfatları inkâr ederek sadece isimleri Allah'a isnad etmişlerdir.²⁴

İbn Teymiyye'nin bu konuda dalâletle suçladığı grupların sayısı beştir. Birinci grup olan Batınîler, Allah'ın zihinlerde idrak olunan fakat zihin dışında gerçekleşmeyen bir varlık olduğunu iddia eder, her türlü sıfatını inkâr ederler. Allah'ın zâtını inkâra götüreceği için bu görüş batıldır.²⁵

İkinci grup İslam filozoflarıdır. Bunlar; Allah'ın var olduğunu, kıdem, muhalefetün lil havadis gibi selbî sıfatlarının bulunduğunu, O'nun âlemlerin rabbi ve eşyanın yaratıcısı olduğunu kabul ederler. Üçüncü grup ise, zât-i ilâhî'nin mutlak var olduğunu, varlığında ortaya çıkıp zahir olduğunu kabul eden İbn-i Arabî'nin tâbileri olan İttihadiye'dir. Dördüncü grup olan Mu'tezile; selbî sıfatlar dışında Allah'ın diğer sıfatlarını inkâr ederek bu hususta İslam filozoflarına yaklaşırlar. Allah'ın mana sıfatlarını ve Kur'an'da gelen sıfatları inkâr ederler. Mu'tezile'ye göre Kur'an'da gelen sıfatlar zât-i ilâhî'nin isimleridir. Yani Allah'ın mahlûkat üzerindeki etkilerine göre farklılık arzeden seçkin isimleridir. Beşinci grup olan Eş'arîyye ise, selbî sıfatları, İlim, İrade ve Kudret gibi maânî ve subutî sıfatları kabul ederler. Fakat bu noktadan ileri

²³ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, III, 7.

²⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, III, 7-9.

²⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, III, 7.

gitmez, Allah'ı Kur'an'da geçen arş üzerine istiva ve tecellî gibi sıfatlarla vasıflandırmazlar.²⁶

İbn Teymiyye ise, tevhid konusunda eleştirdiği bu gruplardan farklı düşünmektedir. O, İslam filozofları ve İttihadiyye'ye tamamen muhaliftir, onların tevhid konusundaki hiçbir fikrini kabul etmez. İbn Teymiyye'nin Eş'arîyye ve Mu'tezile ile olan ihtilafı ise cüz'i bir ihtilaftır. Şöyle ki, onlar haberi sıfatları te'vil ederlerken, İbn Teymiyye te'vil etmeyip nasların zahir manası ile hükmeder. Binaenaleyh, naslardan anladığı kadarıyla istiva vb. konularda her ikisine, Allah'a sıfatları ispat hususunda ise Mu'tezile'ye muhalefet eder.

İbn Teymiyye'ye göre sadece teşbihi nefyetmek ispat yöntemi açısından yeterli değildir. Şayet yalnızca bununla yetinilecek olursa, Allah hakkında teşbihi nefyetmekle beraber sayısız uzuv, fiil ve noksanlık gündeme getirilebilecektir. Meselâ bir müfteri çıkıp Allah ağlar ama bizimki gibi değil, acıkır ama bizimki gibi değil, susar ama bizimki gibi değil, güler ama bizimki gibi değil, yüzü vardır ama bizimki gibi değil, midesi vardır ama bizimki gibi değil diyerek sözde teşbihi reddeder görünerek tüm uzuvları O'na isnat edebilir.²⁷

Allah tasavvuru açısından yalnızca teşbih tehlikesi ve tenzihi eksen almanın mahzurları üzerinde duran İbn Teymiyye, tek başına selbî yaklaşımın yeterli olmadığını, her nefyin bir ispatı gerekli kılmadığını düşünmektedir. Allah'ı yalnızca selbî sıfatlarla niteleyenler ne mevcut ne de övülmüş bir ilahtan söz etmektedir. İbn Teymiyye'ye göre Allah ne âlemin içinde ne de dışında diyenler O'nu yokluğa yaklaşıyorlar. Bu durumda selbî yöntemi takip edenler, Allah ile yokluğu birbirinden ayırt edecek subûti nitelikler ortaya koyabilmelidirler. Zira saf nefiyde ne övgü ne de kemâlden söz edilebilir. Koyu bir nefiyçilik, niteliksizliğe ve hatta yokluğa yakındır. Yokluk varlığa benzemez ama hakkında herhangi bir övgüden de bahsedilemez. Ona göre kâfirler, müşrikler ve Ehl-i kitap, Sâbiîler, filozoflar, Cehmiyye, Batıniyye ve benzerleri Allah'ı selbî sıfatlarla ayrıntılı bir şekilde nitelerken, vücûd dışında subûti bir sıfat ispat etmezler. Bu anlayış hakikî varlığı olmayan sadece zihnî bir varlığı işaretler. Bu koyu ta'til anlayışı O'nu olmayan ve imkânsız şeylere benzetmek suretiyle isim ve sıfatlarını öyle işlevsizleştirir ki sonuçta işi Allah'ın zâtının bile reddedilmesine varacak dereceye götürür.²⁸

İbn Teymiyye'ye göre Allah'ın nitelikleri hususunda iki zıddın birini nefyedip diğerini ispat etmek her zaman doğru sonuca götüren şaşmaz bir yöntem değildir. Bir şey hakkında “ya siyah ya beyaz, ya renkli ya renksiz” gibi indirgemeci bir yaklaşım, yaratıklar için mümkün olsa bile Allah'ı nitelemeye sağlıklı bir yol değildir. Zira her iki sıfat da yaratık özelliği olabilir. Kaldı ki “ya şudur ya budur” gibi bir tümel önerme bizi ancak zihnî ve zannî bir hükme götürebilir. Bu nedenle de ispata muhtaçtır. Allah'ın

²⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, III, 7-9.

²⁷ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *er-Risâletü't-Tedmüriyye*, Kahire 1954, s. 82.

²⁸ İbn Teymiyye, *er-Risâletü't-Tedmüriyye*, s. 85.

nitelikleri yaratıklarda olmayan nihayetsiz bir mükemmellik ifade etmelidir. Şayet bu şaşmaz bir yöntem olsa, âlemden ayrı olmakla vasıflanmadığı takdirde, onun içinde olmakla vasıflanmış olur. Bu yöntem “Yaratıkların vasıflanmış olduğu kemâl sıfatlarla öncelikle Allah’ın vasıflanmış olması gerekir.” görüşünden farklıdır. Çünkü bizâtihi kemal sıfatları ispat etmenin yolu, zıtlarını reddetmek suretiyle onları ispat etme yolundan farklıdır.²⁹

2.2. Tevhid Sınıflandırması

İbn Teymiyye tevhidi üç başlık altında incelemektedir: Tevhid-i zât ve sıfat, tevhid-i rubûbiyyet ve tevhid-i ulûhiyyet. Tevhidin yeni bir açılımla kullanımı İbn Teymiyye tarafından tevhid-i ulûhiyyetle sunulmaktadır. Buna göre asıl tevhid, Allah’ın ibadette bir olması, kulluğun yalnızca O’na yöneltilmesi ve O’na hiçbir şeyin ortak koşulmaması demektir. İbn Teymiyye’nin ısrarla üzerinde durduğu husus, tevhidin pratiğe yansımaları olan tevhid-i ulûhiyyettir. Bu nedenle onun, bu tevhid türü üzerindeki görüşlerine diğerlerine göre biraz fazla yer vereceğiz. Şimdi İbn Teymiyye’nin sınıflandırdığı bu tevhid çeşitlerini başlıklar halinde ele alacağız.

2.2.1. Tevhid-i Zât ve Sıfat

Tevhid-i zât, Allah’ın her açıdan mutlak anlamda kemâl sıfatlarını taşıdığına kesin bir şekilde inanmaktır. Bu da ancak Allah ve resulünün, Allah’ın isim ve sıfatı olarak bildirdiklerini kabul etmekle gerçekleşir. Yine bunların Kitap ve sünnette bizlere sunulan anlamlarını ve hükümlerini, O’nun büyüklük ve yüceliğine uygun bir şekilde, hiçbir şeyi yok saymadan, tahrif etmeden, başkasına benzetmeden ve keyfiyetini açıklamadan onaylamaktır. Bundan başka Allah ve resulünün, Allah’ı tenzih ettikleri noksanlıklardan, kusurlardan ve O’nun kemâline yakışmayan her türlü niteliklerden münezzehe olduğuna inanmaktır.³⁰

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.”³¹

Allah Teâlâ bu ayette sıfatı kapsayan ismi ispat etmiş ve kendisi hakkındaki her türlü benzerliği de reddetmiştir. Yine başka bir ayette şöyle buyurmuştur:

“En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsna) Allah’ındır. O halde O’na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır.”³²

İbn Teymiyye’ye göre Allah’ın zât ve sıfatlarının hakikatini kavramada bir metot yanlışlığı yapılmaktadır; Allah’ın nitelikleri hiçbir zaman yarattıkları için, yaratıkların nitelikleri de hiçbir zaman O’nun hakkında söz konusu edilmemelidir. Ona

²⁹ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *Tevhidü'l-Esmâ ve's-Sıfat, (İsim ve Sıfat Tevhidi)*, (trc.: Heyet), Tevhid Yayınları, İstanbul 1996, s. 93.

³⁰ İbn Teymiyye, *Tevhidü'l-Esmâ ve's-Sıfat*, s. 4.

³¹ Şûrâ, 42/11.

³² A'râf, 7/180.

göre Allah duyu organlarıyla duyulabilir nesnelere gibi algılanmak istenmekte, yer kaplayan ve belli bir zaman diliminde var olan, cins ve nev'i olan, cevher ve arazlardan meydana gelmiş diğer varlıklar araştırılır gibi araştırılmaktadır. Metottaki bu yanlışlık insan zihnini doğru olmayan birtakım neticelere, Allah hakkında yanlış bazı kanaatlere götürmektedir.³³

Yine Mu'tezile kelâmcılarının âlemin hudûsunu ispat için kullandıkları cevher-araz ilişkisi konusundaki âlem görüşleri, zât-sıfat görüşlerine yansıyarak onları yanlış sonuçlara götürmüştür. Onların halku'l-Kur'an, ru'yetullah ve istivâ hakkındaki görüşleri bu kapsamda değerlendirilmelidir.³⁴ İbn Teymiyye Mu'tezile'nin Allah'ın görülemeyeceği yolundaki görüşlerini ispat etmek için başvurduğu "cisim, mütehayyiz (uzayda yer tutan)" gibi kavramların kullanımını eleştirir. Onların "Görülme ancak yönleri olanlar için (cisim) mümkündür." ve yine "Allah'ın konuşması ve görülmesi mümkün değildir, zira O cisim ve mütehayyiz değildir" türünden delillerinde kullandıkları araz, cisim, cevher, mütehayyiz, hulûl, havadis, vb. kavramlar Allah'ın kendini anlattığı ve resulünün bize bildirdiği sıfatlardan uzaktır. Onlar Allah'ın sıfatları hakkında Kur'an'ın kavramlarını kullanmak yerine mezheplerince türetilen yeni kavramlarla konuşurlar. O, kelâmcıların istidlallerinde tecrübe verilerini bırakıp teorik, spekülatif ispatlar ileri sürmelerini, ayrıca ilk dönem ilmî gelenekte bulunmayan kavramlar üretmelerini veya mevcut terimlere yine bu gelenekte bulunmayan anlamlar yüklemelerini eleştirir. İbn Teymiyye, kelâmcıların hudûs delili gibi zihni ve felsefi delillerinin problemi çözmek yerine zorlaştırdığı ve yeni problemler açtığı kanaatindedir.³⁵

İbn Teymiyye, eleştirdiği bu görüşlere karşı kendi görüşlerini şu şekilde ortaya koyar: Allah'ın her açıdan mutlak anlamda kemâl sıfatlar taşıdığına inanmak gerekir. Allah'ın isim ve sıfatı olarak kabul edilmesi gerekenler, ancak Allah ve resulünün bildirdikleridir. Bildirilen bu sıfatların, bizlere sunulan anlamlarını ve hükümlerini, O'nun yüceliğine uygun bir şekilde, tahrif etmeden, başkasına benzetmeden ve keyfiyetini açıklamadan onaylamak gerekir. Ayrıca Allah ve resulünün, Allah'ı tenzih ettikleri noksanlıklardan ve O'nun kemâline yakışmayan niteliklerden de münezzehe olduğuna inanmak gerekir.³⁶ Allah ve resulünün bize bildirdiği sıfatların dışında, sonradan türetilen "araz, cisim, cevher, mütehayyiz, hulûl, havadis gibi" kavramlar kullanmak doğru değildir. Bu kavramlar ilk dönem ilmi gelenekte de yer almayan kavramlardır.³⁷

³³ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, III, 30.

³⁴ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *Der'u't-Teâruđi'l-Akl ve'n-Nakl*, (nşr.: Muhammed Reşad Sâlim), Riyad 1979. I, 41.

³⁵ İbn Teymiyye, *Der'u't-Teâruđ*, III, 227.

³⁶ İbn Teymiyye, *Tevhidü'l-Esmâ ve's-Sıfat*, s. 4.

³⁷ İbn Teymiyye, *Der'u't-Teâruđ*, III, 227.

2.2.2. Tevhid-i Rubûbiyyet

Rubûbiyyet tevhidi Allah'ın kendi fiilleriyle birleşmesi demektir. Yani Allah'ın yaratma, rızıklandırma, mâlik olma, yönetme ve tasarruf, diriltme ve öldürme vb. fiillerinde tek olduğuna inanmaktır.³⁸ Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!”³⁹

İnsanlar tevhid fitratı üzerine yaratılmışlardır. Rubûbiyyet tevhidi insanoğlunun yaratılışında yer almaktadır. Yine Kur'an'da Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”⁴⁰

Yine Kur'an-ı Kerim'de misak ayetinde⁴¹ insanın rabbini kabulünün bildirilmesi, temsili bir ifade olup insanın bu yapısına işaret eder. Ayet insanın yaratılış icabı kendini terbiye edecek, besleyip büyütecek bir yaratıcıya ihtiyaç duyduğunu gösterir. Zira Rab oluş, tanrı kavramından farklı olarak sadece bir yaratıcının kabul edilmesinden öte anlamlar içerir.⁴² Rab terbiye etmek⁴³, yetiştirmek, büyütme, ıslah etmek, gözetmek, sözünü geçirmek, efendilik yapmak, sahip olmak⁴⁴ anlamlarına gelir. Dolayısıyla birini rab olarak kabul etmek, ona boyun eğmek, teslim olmak, kul olmak demektir. Bu sebeptendir ki Kur'an Mekke müşriklerini Allah'ı rab olarak tanımaya davet eder. Bu durum insanın varlığı gereği birilerine teslim olmak zorunda olduğunu gösterir. Yani insan kul olma özelliği olan bir varlıktır. Eğer kişi rabbine teslim olmazsa, bu teslimiyeti başka varlıklara göstermektedir.⁴⁵

İbn Teymiyye'ye göre “ibadet” olgusu “Allah” ismi ile doğrudan bağlantılı kılınmış, “dileme” eylemi ise “Rab” adıyla ilişkilendirilmiştir. Çünkü “ibadet” mahlûkatın yaratılışının asıl amacıdır. Dolayısıyla “ulûhiyyet” asıl amaçtır. “rubûbiyyet” ise yaratıkların, yaratılıp geliştirilmelerini, bu nedenle başlangıç durumlarını içerir. Sözelimi namaz kılan bir kimse: *“İyyâke na'budu ve iyyâke nestâîn -yalnız Sana ibâdet eder, yalnız Senden yardım dileriz.”⁴⁶* dediği zaman başlangıçta asıl

³⁸ es-Süheymî, Salih b. Abdullah - Ebu Abat İbrahim b. Muhammed - Ali b. Nasır Fakihi - Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis, *Pratik Akaid Dersleri*, (çev.: M. Beşir Eryarsoy), Ümmülkura Yayınevi, İstanbul 2007, s. 40.

³⁹ A'râf, 7/54.

⁴⁰ Rûm, 30/30.

⁴¹ A'râf, 7/172.

⁴² Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002, s. 159.

⁴³ el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, (nşr.: Muhammed Seyyid Kilâni), Kahire 1961, “Rbb” mad.

⁴⁴ İbn Manzûr, a.g.e., “Rbb” mad.

⁴⁵ Alper, a.g.e., s. 159.

⁴⁶ Fâtiha, 1/5.

gaye olanı vesileye tercih etmekle işe başlamıştır. Çünkü “ibadet”, ulaşılmaması gereken asıl gayedir; “yardım dileme” ise kişiyi ona ulaştırıran bir vesiledir.⁴⁷

Dilekte bulunma konusuna gelince, bu tür duaların çoğunda “Rab” kelimesi kullanılmıştır. Meselâ Âdem ve Havva'nın dualarında olduğu gibi:

“(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”⁴⁸

Kulun kalbinden Allah'tan bir şey dileme duygusu (niyeti) geçtiği zaman, Allah'ın rab ismiyle dilekte bulunması onun bu niyetine uygun düşer. Şayet rab ismini içerdiğinden Allah adıyla dilekte bulunursa bu da güzel olur. Ama kalbinden ibadet etme niyeti geçtiği zaman Allah ismi, bu eylemi/ameli için en uygun olandır. Bunun yanı sıra kul, Allah'ı övmeye başladığı zaman yine Allah adını anar; dua etmeyi amaçladığında, Allah'ın rab adını kullanarak dua yapar.⁴⁹

2.2.3. Tevhid-i Ulûhiyyet (Tevhid-i İbadet)

Tevhid-i ulûhiyyet; Allah'ın, kullarının fiilleriyle birleşmesi demektir. Bu, kulun yapacağı dua, korku, ümit, sevgi, namaz, hac, tevbe gibi ibadet türlerinin sadece Allah'a yapılması ile olur. Ulûhiyyet tevhidi dinin başı ve sonu, zahiri ve batımdır. Çok büyük önemi vardır. Çünkü cinler ve insanlar bu tevhidi gerçekleştirmek için yaratılmışlardır. Hem bu dünyada hem âhirette mükâfat ve ceza buna bağlıdır. Peygamberler ulûhiyyet tevhidi için gönderilmiş, kutsal kitaplar da bunun için indirilmiştir. Zira ulûhiyyet tevhidi peygamberlerin davetinin özüdür.⁵⁰

Allah Teâlâ bu durumu ifade için şöyle buyurmuştur:

“Andolsun ki biz, ‘Allah’a kulluk edin ve Tâğut’tan sakının’ diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola ilettiler. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak ettiler. Yeryüzünde gezin de görün, inkâr edenlerin sonu nasıl olmuştur!”⁵¹ Başka bir ayette ise şöyle buyrulmuştur:

“...Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur...”⁵²

İbn Teymiyye'ye göre bütün peygamberler “Lâ ilahe illallah” sözünün hakikati olan ulûhiyyet tevhidinde davet etmişlerdir. Ulûhiyyet tevhidi, peygamberler ile ümmetleri arasındaki anlaşmazlığın vuku bulduğu tevhiddir.⁵³ Peygamber Efendimiz

⁴⁷ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *Dua ve Tevhid*, (çev.: Abdi Keskinsoy), Pınar yayınları, İstanbul 2006, s. 71.

⁴⁸ A'râf, 7/23. Rab kelimesinin kullanıldığı diğer dua örnekleri için bkz.: Hûd, 11/47; Kasas, 28/16; İbrâhim, 14/37; Bakara, 2/127, 201.

⁴⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, I, 207.

⁵⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, I, 1; II, 277; İbn Teymiyye, *er-Risâletü't-Tedmürîyye*, s. 5-8; es-Süheymî, a.g.e., s. 44.

⁵¹ Nahl, 16/36.

⁵² A'râf, 7/85.

⁵³ es-Süheymî, a.g.e., s. 45.

müşrikleri ulûhiyyet tevhidinde davet ettiğinde onlar bunu inkâr etmiş ve şöyle demişlerdir: “İlahları tek bir ilah mı yaptı? Doğrusu bu şaşılacak bir şeydir.”⁵⁴

İbn Teymiyye, “*Lâ ilâhe İllallah*” kelimesini söyleme hususunda bütün Müslümanların müşterek olduklarını fakat bu ilkeyi gerçekleştirme noktasında birbirlerinden üstün olduklarını ifade eder ve şöyle devam eder: “Fakat biz bu üstünlüğü tespit etme imkânına sahip değiliz. Nitekim bazıları zorunlu tevhidin, Allah’ın her şeyin yaratıcısı ve rabbi olduğunun ikrar, kabullenme ve onaylamaktan ibaret olduğunu sanırlar. Oysa Arap müşriklerinin ikrar ettikleri rubûbiyyet tevhidi ile gerçek anlamda, Allah resulü’nün onları davet ettiği ulûhiyyet tevhidi arasındaki farkı ayırt edemezler; sözlü tevhid ile ameli tevhidi birleştiremezler.”⁵⁵

Nitekim Arap müşrikleri:

“Kâinatın iki yaratıcısı vardır; bir şeyi yaratırken Allah’ın yanında başka bir rab vardır.” demiyorlardı. Bilâkis Cenâb-ı Hakk’ın ifadesiyle şöyle diyorlardı:

“Onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan: “Elbette Allah” diyecekler.”⁵⁶

“Onların çoğu Allah’a ortak koşmaksızın O’na inanmazlar”⁵⁷

“De ki; “Biliyorsanız, söyleyin bakalım: Dünya ve dünyadaki her şey kime aittir? Onlar ‘Allah’a aittir’ diyeceklerdir.”⁵⁸

Müşrik Araplar Allah’ın tek yaratıcı olduğunu ikrar etmenin yanı sıra; başka ilahları ona eş koşuyor ve onları, Allah katında kendilerine şefaathçi kılıyorlardı. Gerekçe olarak şöyle konuşuyorlardı: “Biz bunlara, *sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz.*”⁵⁹ Sevgide, kullukta, duada, dilemede eş koşma, itikat ve Allah’ı ikrar konusunda eş koştuktan farklı değildir.⁶⁰

İbadet ve dilekte bulunmanın ulûhiyyet tevhidini gerçekleştirmeye vesile olduğunu söyleyen İbn Teymiyye, bu ifadeleriyle amacının Allah’a ibadet eden ve yalnız O’ndan yardım dileyen, sırf O’nun için amel eden ve Allah’a verdiği: “*Ancak Sana ibâdet eder, ancak Senden yardım dileriz.*”⁶¹ sözünü gerçekleştiren ihlâslı kulun özelliklerini ve durumunu açıklamak olduğunu belirtmektedir. Ulûhiyyet aslında rubûbiyyet sıfatını içerse de, rubûbiyyet ulûhiyyeti gerektirir. Bu iki sıfattan her biri tek başına kullanıldığında diğerini içeriyor olsa da, birlikte buldukları sırada kendilerine özgü anlamları ile kullanılmalara mâni değildir.⁶² Şu ayet buna güzel bir örnektir:

⁵⁴ Sâd, 38/5.

⁵⁵ İbn Teymiyye, *Dua ve Tevhid*, s. 43.

⁵⁶ Lokmân, 31/25.

⁵⁷ Yûsuf, 12/106.

⁵⁸ Mü’minûn, 23/84, 85.

⁵⁹ Zümer, 39/3.

⁶⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû’*, I, 311.

⁶¹ Fâtiha, 1/5.

⁶² İbn Teymiyye, *Mecmû’*, X, 283, 284.

“Ey Muhammed! De ki: Sığınırım ben insanların Rabbine; insanların melikine; insanların ilâhına.”⁶³

Başka bir örnek ise:

“Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’adır.”⁶⁴ ayetidir.

Burada “İlâh” ismi ve “Rab” ismi bir araya getirilmiştir: “İlâh” ibadet edilmeye lâyık yegâne mâbud’dur. “Rab” ise kulunu terbiye eden, bütün işlerini çekip çeviren varlık demektir.⁶⁵

İbn Teymiyye’ye göre insan hayatının temel hedefi ne Allah hakkında felsefi teemmül ne de O’na beslenen mistik türden aşk olmayıp etkin bir ibadet anlayışıdır; yani Allah’ın emrini bilmek ve onun korkusuzca hayata tatbik etmektir. Allah sadece düşünülecek, bilinecek, saygı gösterilecek ve yüceltilecek bir varlık değil, bağlılığımızın yalnızca kendisine yönelik olacağı “Tek” olarak tanınması gereken varlıktır.

İbn Teymiyye ibadet hususunda iki temel özelliğin mutlaka gerekli olduğunu söyler: Bunlardan birincisi dinde ihlâslı olmak, (ibadeti sırf Allah için yapmak) ancak tek olan Allah’a kul olmak ve O’ndan başkasının ilâh olduğunu kabul etmemek. İslam, tek olan Allah’a teslimiyeti, yalnızca O’na teslimiyet de sadece O’na ibadet etmeyi gerekli kılar. Kim ibadette bir kişi veya bir şeyi Allah’a ortak kılsa Allah’a şirk koşmuş, müşrik olmuştur. Kim her hangi bir ibadette yaratılanla yaratana denk tutarsa, Allah yanında başka ilâhları da kabul etmiş olur. Yaratmada, zât ve sıfatlarda Allah’ın vahdaniyetine inanmış olması durumu değiştirmez.⁶⁶

Zira İbn Teymiyye’ye göre, bazı kimseler tevhidin sadece tek ilahın varlığını onaylamak ve Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğuna inanmaktan ibaret olduğunu sanmış ve buna da “Tevhid-i Ef’al (fiiller bakımından tevhid)” demişlerdir. Bazı kelâm âlimleri de tevhid’in bu yorumunu anlatmak için uzun açıklamalar yapmışlardır. Kelâmcılar böyle yapmakla Allah’ın birliği ilkesini sağlam zemine oturttuklarını, Allah kavramının ifade ettiği anlamın, “muktedir olmak” anlamına geldiğini sanmışlardır. Bu durumda Allah’tan başka hiç kimsenin yaratma gücünde olmadığı ispat edildiği takdirde onlara göre “*Lâ ilahe illallah*” ilkesi gerçekleşmiş olmaktadır. Oysa onlar bilmiyorlar ki, tevhid’in bu anlamını İslam’dan önceki müşrik Araplar bile kabul ediyorlardı.⁶⁷

İbn Teymiyye’ye göre, tevhid’in bu yorumu, hiç kuşkusuz tevhid’in gerekli şartıdır, ama yeterli şartı değildir. Yani sırf bu kadarlık bir tevhid inancı ile günahların en büyüğü olan ve Allah’ın af kapısının dışında tuttuğu şirk günahından kurtulmak mümkün değildir. Şirkten tamamen uzak sayılabilmek için bu temel inanç yanında

⁶³ Nâs, 114/1-3.

⁶⁴ Fâtiha, 1/1.

⁶⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû’*, X, 284.

⁶⁶ İbn Teymiyye, *Tevhidü’l-Esmâ ve’s-Sıfat*, s. 141.

⁶⁷ İbn Teymiyye, *İktizâu’s-Sırâti’l Müstakîm*, II, 378, 379.

kulluğu ve dini sırf Allah'a yöneltmek, ondan başka hiç bir şeye kulluk sunmamak gerekir.⁶⁸

İbadet hususunda İbn Teymiyye'nin zikrettiği ikinci temel özellik ise Allah'ın peygamberleri ile gönderdiği emre uygun olmaktır. Çünkü peygamberlerine gönderdiği yolla Allah'a ibadet etmemiz de ibadette tevhidin gereklerindedir.

İbn Teymiyye'ye göre, amel ihlâslı olup da doğru olmazsa kabul olunmaz; doğru olup ihlâslı olmayınca da kabul olunmaz. Yapılacak amelin kabul edilmesi için hem ihlâslı ve hem de doğru yapılmış olması gerekir. Amelin ihlâsla yapılması, sırf Allah için olmasıdır. Doğru olması ise, sünnete (şeriata) uygun yapılmasıdır.⁶⁹

İbn Teymiyye bu konu ile ilgili olarak şu vurguyu yapar: Hakiki anlamda iman ve tevhidin gerçekleşmesi için her ikisinde de sevginin kalbin derinliklerinden kaynaklandığı gibi amelin de kalpten kaynaklanması gerekir. Amelsiz bir din, din değildir. Çünkü din kavramı ibadet ve itaati içerir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *İhlâs* ve *Kâfirûn* sûrelerini tamamen bu iki konuyla ilgili olarak indirmiştir; "İhlâs" ve "Kâfirun" sûreleri. Bu sûrelerden ilki söz ve amelin tevhidini, ikincisi ise amel ve iradenin tevhidini anlatır.⁷⁰

İbn Teymiyye'nin ibadet anlayışını dikkate aldığımızda onun ameli önemseyen yaklaşımı daha iyi anlaşılır. Ona göre ibadet, Allah'ın sevdiği, razı olduğu, gizli açık her türlü söz ve fiili içeren geniş kapsamlı bir kavramdır. Meselâ, namaz, zekât, oruç, hacdan, anne babaya iyilik etmek, akrabalık bağlarını gözetmek ve sözünde durmaya kadar söz ya da fiiller ibadet kapsamına girdiği gibi Allah'ı ve resulünü sevmek, Allah korkusu, Allah'ın dinine gönülden bağlanma, dinde samimiyetle davranma, sabırlı olma vb. kalbî fiiller de ibadetin kapsamına dâhildir.⁷¹

Kul, Allah'ın gerçekten Rabbi ve Hâlık'ı olduğunu ve kendisinin Allah karşısında fakir ve muhtaç bulunduğunu bildiği zaman, Allah'ın rubûbiyyetine ait kulluğu bilir ve anlar. İşte böyle bir kul yalnız rabbinden ister, O'ndan yardım diler, O'na boyun eğer, yalnız O'na yönelir ve tevekkül eder. Fakat Allah'ın emirlerine bazen itaat ve bazen de isyan eder; bazen Allah'a kulluk eder, bazen de şeytana ve sair putlara kulluk ve ibadette bulunursa, böyle bir kulluk ile kişi müminler safına dâhil olamaz.⁷²

İbn Teymiyye'ye göre, hakikatten ve hakikati müşahede etmekten bahseden birçok kimse, her şeyi yaratan, her şeyin rabbi ve sahibinin ancak Allah olduğu hakikatini müşahede ediyorlar. Bu kevnî hakikati bilmekte ve müşahede etmekte,

⁶⁸ İbn Teymiyye, *İktizâu's-Sirâti'l Müstakîm*, II, 379.

⁶⁹ İbn Teymiyye, *Tevhidü'l-Esmâ ve's-Sıfat*, s. 141.

⁷⁰ İbn Teymiyye, *Dua ve Tevhid*, s. 56, 57.

⁷¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, III, 101; İbn Teymiyye, *Der'u't-Teârud*, I, 226.

⁷² İbn Teymiyye, *Mecmû'*, X, 156; İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *el-Ubûdiyyet*, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

mü'min-kâfir, sadık-facir müşterektir. Hatta o kadar ki; bu hakikati İblis ve cehennem ehlinin hepsi de itiraf etmektedirler.⁷³

Örneğin, “*Ey Rabbim! O halde insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver.*”⁷⁴ diyen İblis, bir başka ayette de;

“*Rabbim beni azdırdığın şeye (rahmetinden çıkarmama) mukabil ben de andolsun yeryüzünde kullara günahları süsleyeceğim, onların hepsini muhakkak ki toptan azdıracağım.*”⁷⁵ demektedir.

Allah'ın her şeyle birlikte kendisinin de Rabbi ve Hâlıkı olduğunu ikrar eden İblis'in, yukarıdaki ve daha birçok yerdeki hitapları hep kevnî hakikatleri itiraf eden belgelerdir.⁷⁶

Cehennem ehli de bu hakikati itiraf ederler ve şöyle derler:

“*Ey Rabbimiz! Bedbahtlığımız bize galebe etmişti. Doğru yoldan ayrılanlar zümresinde idik.*”⁷⁷

“*Rablerinin huzuruna getirildikleri zaman sen onları bir görsen! Allah: Bu (yeniden dirilme olayı), hak değil miymiş? Diyecek. Onlar da ‘Rabbimize andolsun ki evet!’ diyecekler. Allah da, öyle ise inkâr ettiğinizden dolayı azabı tadın! diyecek.*”⁷⁸

İşte cehennem ehli de kevnî hakikatleri böylece itiraf etmiştir. Bir kimse bu kevnî hakikati müşahade eder ve Allah'ın ulûhiyyetine ait ibadetten, Allah'ın ve resulünün emirlerine itaatten ibaret olan dînî hakikati yerine getirmez, ibadetten ve emre itaatten geri durursa, İblis'in ve cehennem ehlinin fiili cinsinden bir iş yapmış olur.⁷⁹

İbn Teymiyye, kulluğun altında yatan çok önemli iki mana olduğunu ifade eder. Birincisi, kevnî hakikat olan, Allah'ın yaratıcı, rab olduğunu kabul etme anlamı, ikincisi ise inandığı şeyin gereğini yerine getirip Allah'a ibadet etmeyi ifade eden “abid” anlamı.⁸⁰ Kul, “abd” kelimesinin manasının ikinci türüne girinceye kadar - burada “abd, abid” manasındadır - tevhidi gerçekleştirmiş olmaz. Ancak bunu gerçekleştirdiği zaman Allah'a ibadet eden ve O'ndan başkasına ibadet etmeyen; Allah'ın ve peygamberin emirlerine itaat eden; Allah'ın mü'min ve muttaki kullarını kendine dost, fasık ve kâfirleri de kendine düşman edinceye kadar çalışan insanın kulluğu gerçekleşmiş olur.⁸¹

Bu çeşit kulluk Allah'ın ulûhiyyetine karşılık yapılan bir kulluktur. İşte bundan dolayıdır ki, tevhidin mana ve medlulü “*Lâ ilahe illallah*” hitabıyla ifade edilmiştir. Allah'ın rubûbiyyetini ikrar edip, O'na ibadet ve kulluk etmeyen veya O'nunla birlikte

⁷³ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, X, 156, 158.

⁷⁴ Sâd, 38/79.

⁷⁵ Hicr, 15/39.

⁷⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, X, 157.

⁷⁷ Mü'minûn, 23/106.

⁷⁸ En'âm, 6/30.

⁷⁹ İbn Teymiyye, *el-Ubûdiyyet*, s. 19.

⁸⁰ İbn Teymiyye, *el-Ubûdiyyet*, s. 14.

⁸¹ İbn Teymiyye, *el-Ubûdiyyet*, s. 20.

başka bir ilâha da ibadet ve kulluk eden böyle değildir. Bunlar Allah'ın her şeyin rabbi, terbiye edeni, tekâmül ettireni ve Hâlık'ı olduğuna inanır fakat ulûhiyyetine; yani kulluk edilmeye lâıyk tek ilâh ve mabud olduğuna inanmaz ve başkalarına kulluk eder.⁸²

İbn Teymiyye'ye göre ilâh; kâmil bir muhabbet ve tazimle, iclâl ve ikramla, korku ve ümitle ve benzeri ihtiramlarla kalbin yöneldiği ve beğendiği bir kimsedir. İşte bu ibadet ve kulluk, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu bir ibadettir. Allah Teâlâ seçkin kullarını da bu ibadetle vasıflandırmıştır; peygamberlerini de bu maksatla göndermiştir. Abd, yaratık ve mahlûk manasına alındığı zaman, inkâr edenler de iman edenler de müsavidir. Bu manada mü'min ve münkir müşterektir. Hepsi de Allah'ın mahlûku ve abdidir.⁸³

2.3. Sıfatlar

Allah'ın sıfatlarının mükemmelliğini hareket noktası olarak belirleyen İbn Teymiyye, sıfatların insan için ahlâkî hedefler tayin ettiği kanaatindedir. O, Allah'ın sıfatlarının insana yansması hususunda şöyle demektedir: “Yüce Allah'ın dostları, emrettiği konularda ona muvafakat eder, O'nun sevdiğini sever, yasakladıklarını terk ederler. Allah tektir, teki sever; güzeldir, güzelliği sever; âlimdir, ilmi sever; temizdir, temizliği sever; ihsan edicidir, ihsan edenleri sever; adaletlidir, adil olanları sever. Çünkü kemal sıfatlarını seven zât, eksiklik ve kemal sıfatları arasında kendisi açısından hiçbir fark bulunmayan, ya da kemâl sıfatlarını sevmeyen zâttan daha kâmidir.”⁸⁴

Allah nasıl nitelendirilirse nitelendirilsin, her insan ancak kendi zamanının epistemolojisi ve terminolojisi yardımıyla Allah'ı bilebilir. O'na kendi zamanının dili, kültürü ve teolojileri aracılığıyla muhatap olur. İbn Teymiyye, Selefin nakledilen şekliyle bilinen Allah tasavvurunun muhafaza edilmesini savunur. O, bu yapının sonraki dönemlerde yeni bir epistemoloji ve terminoloji içerisinde yeniden kurulmasına karşıdır. İbn Teymiyye, sıfâtullahı müzakere ederken Kur'an ve sünnette bulunan betimlemelerin kabul edilmesi gerektiğini savunur. O, kelâmcıların sıfâtullahı açıklarken cevher-araz kavramlarıyla kurdukları fizik görüşleriyle hareket etmelerini tenkit eder.⁸⁵

İbn Teymiyye, Ehl-i sünnet kelâmcıları ile filozofların sıfatlar hakkındaki görüşlerini telif etme gayretindedir. O, sıfatların varlığının “zorunlu” olduğunu ifade etmek suretiyle Ehl-i sünnet düşüncesine katılmaktadır. Biz zihnen nitelikleri bulunmayan bir varlık düşünemeyiz diyen İbn Teymiyye, Allah'ın zâtı gibi sıfatlarının da ezeli ve ebedi olarak zorunlu olacağını, ancak Allah'ın zâtından bağımsız bir sıfat anlayışını kabul edilemeyeceğini savunarak da filozofların görüşlerine yaklaşmaktadır.⁸⁶

⁸² İbn Teymiyye, *Mecmû'*, X, s. 195.

⁸³ İbn Teymiyye, *el-Ubûdiyyet*, s. 20, 21.

⁸⁴ İbn Teymiyye, *Tevhidü'l-Esmâ ve's-Sıfat*, s. 193.

⁸⁵ Aydın, Hüseyin, “İbn Teymiyye'de Allah Tasavvuru”, *Kelam Araştırmaları*, 4:2, (2006), s. 44.

⁸⁶ Aydın, a.g.mak., s. 67.

İbn Teymiyye Allah'ın sıfatlarını kabul etmekle beraber Eş'arî anlayıştaki "sıfatlar zât üzerine zaittir" anlayışını kabul etmez.⁸⁷ İbn Teymiyye, "zât'a zâid" terimini kullanmamaya özen göstermiş ve bunun yerine sürekli sıfatların "zât'a bağlı" (lâzım, mülâzım) olduğunu, zât'la sıfattan biri diğerinin faili olmadığını, zât'ın "sıfatlar için birer mahal" ve mevsûfun yine "sıfatlar için bir taşıyıcı" olduğunu ifade etmiştir. Gazzâlî'nin sıfatlar zât'a muhtaçtır şeklindeki yaklaşımını da kabul etmeyen⁸⁸ Teymiyye'ye göre, sıfatların zât'tan ayrı ontolojik varlıkları yoktur. Sıfatlar zât'a dâhildir.⁸⁹ Ayrıca İbn Teymiyye, haklı olarak bu tür tartışmaların biraz da kavramsal olduğuna işaret etmektedir.⁹⁰

İbn Teymiyye'ye göre, Allah'ın zâtına bağlı bütün sıfatları kadimdir, yokluğu imkânsızdır, bu sıfatların bir faili de yoktur. Şu halde -Mu'tezile'nin yaptığı gibi- tevhidi, sıfatların ve hatta "Esma-i hüсна"nın nefyi olarak anlamak yanlıştır. Çünkü böyle bir ulûhiyyet anlayışı varlık alanında değil yalnızca zihinlerde tasavvur edilebilir.⁹¹ Öte yandan sıfatlar, Allah'ın zâtından ayrı ve bağımsız gerçeklere işaret eden kavramlar olmadığı için sıfatların kabulüyle zât ve sıfatlar arasında bir terkipten de söz edilmiş olmaz. Esasen varlığı zorunlu olan yalnız zât veya sıfatlar değil kemâl sıfatlarıyla nitelenen zât'tır. Dolayısıyla sıfatlar zât'tan ayrı düşünülemez. Vasıfları bulunmayan bir varlığın dış dünyada mevcudiyetini düşünmek mümkün olmadığından sıfatların reddedilmesi mantıki olarak zâtın varlığını da tehlikeye sokmuş olur.⁹²

Ayrıca İbn Teymiyye, Allah'ın sıfatlarında tevil yapmanın Allah hakkında nasların verdiği bilgilerden başka anlayışlara götüreceği için tahrif niteliğini taşıyacağı kanaatinde. Esasen naslarda yer alan sıfatlarda zannedildiği gibi te'vili gerektirecek bir teşbih veya tecsim de söz konusu değildir. Çünkü her ne kadar ifade güçlüğü sebebiyle Allah'ın bazı sıfatlarıyla insanların nitelikleri için aynı kelimeler kullanılırsa da bu tamamen lâfzî aynılık olup ilahi sıfatlar için kullanılan kelimelerin içerikleri insanla ilgisi olandan tamamen ayrıdır ve yalnızca Allah'ın hakikatini ifade etmeye yöneliktir.⁹³ İbn Teymiyye'ye göre, felsefeciler ve kelâmcıların Allah'ın sıfatlarını te'vil etmelerine karşılık Selef'in bundan kaçınması, Selef'in Kur'an'ı onlardan daha iyi bildikleri anlamına gelmektedir.⁹⁴

Allah'ı yaratıklara benzetme endişesiyle O'na isim veya sıfat izâfe etmekte çekimser davrananların görüşlerine katılmayan İbn Teymiyye, Allah'ın sadece zihnî bir varlık olmayıp O'nun fiilen de mevcut bulunduğunu ve ancak isim ve sıfat yoluyla idrak edilebileceğini savunmaktadır. Allah kendisini insanlara tanıtırken, somuttan soyuta

⁸⁷ İbn Teymiyye, *Der'u't-Teârud*, III, 243, 244.

⁸⁸ İbn Teymiyye, *Der'u't-Teârud*, III, 394.

⁸⁹ İbn Teymiyye, *Der'u't-Teârud*, III, 20-23.

⁹⁰ İbn Teymiyye, *Der'u't-Teârud*, III, 395,403-405.

⁹¹ İbn Teymiyye, *İktizâu's-Sırâti'l Müstakîm*, II, 378; İbn Teymiyye, *Der'u't-Teârud*, III, 297.

⁹² İbn Teymiyye, *Der'u't-Teârud*, III, 292, 293.

⁹³ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, III, 3, 4; İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *Risâletü'l-İstivâ (İstivâ Risâlesi)*, (çev.: Komisyon), İstanbul 1996, s. 30, 31.

⁹⁴ İbn Teymiyye, *Risâletü'l-İstivâ*, s. 10-12.

intikal metodunu uygulamış, bunu da insanların âşına olduğu, duyular âleminin kavramlarını kendi zâtı için kullanarak gerçekleştirmiştir. Ancak bu tanıtım ve nitelemeler sırasında tam bir “ispat-tenzih dengesi” gözetilmiştir. Allah hakkında ispat edilen bütün isim ve sıfatlarda akıl ve hayale gelebilecek her türlü yaratılmışlık belirtisinin insan zihninden uzaklaştırılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.⁹⁵

Bundan dolayı İbn Teymiyye, şu hususu önerir: Naslar’da bildirilen sıfatları ve özellikle haberi sıfatları, bize geldiği gibi kabul etmede teşbih yoktur. Zira bu gibi sıfatlarla Allah’ı vasıflamada asla ta’til (sıfatları inkâr), tahrif (anlamını bozma tersyüz etme), teşbih (kulların sıfatlarına benzetme), tekyîf (nasıllık ve nicelik ekleme), temsil (kulların sıfatına denk tutma) bulunamaz. Bu sıfatlarda, Allah kendisini nasıl vasıflamışsa sadece o anlam bulunmaktadır. Meselâ, istiva böyledir. Onda nasıllık ve nicelik sorulmaz, başka anlamlara eğip bükülmez, anlamı başka anlamlarla tersyüz edilmez, kullar için kullanılan istiva fiiline teşbih edilmez, kulların istivasına (temsil) denk tutulmaz ve sonuçta bir anlam yüklenilemediği için de inkâr (ta’til) edilmez.⁹⁶

Görüldüğü gibi İbn Teymiyye’nin yaptığı bu genel tesbit, antropomorfizmi en fazla çağrıştırdığı ileri sürülen istiva ve nüzûl gibi nitelemeler için de geçerlidir. Çünkü İbn Teymiyye’ye göre ayetlerde Allah’a izafe edilen kelâm veya basar sıfatları hakkında kelâmcılar tarafından herhangi bir teşbih tehlikesinden söz edilmediğine göre aynı mahiyetteki istiva ve nüzûlün de İslam itikadının genel sıfat telakkisinden ayrı tutulmaması gerekir. Zira sıfatların bazılarını kabul edip bazılarını mevhum bir teşbih düşüncesinden dolayı başka manalara çekmek tutarsızlık olur.⁹⁷

Allah’ın sıfatları kulların sıfatlarına benzemediği kabulünden hareketle İbn Teymiyye, insanların pek çoğunun bazı sıfatların -çoğunun, ya da tamamının- yaratılmışların sıfatlarına benzediğini zannettiğini, sonra da bu anlayışını nefyetmek isterken sakıncalı durumlara düştüğünü söyler.⁹⁸

İbn Teymiyye sıfatlarla ilgili yukarıda ifade ettiğimiz tespitleri sıraladıktan sonra sıfatlar konusunda şu açıklamalara da yer verir: “Sıfatların tamamı hakkında aynı hükümler geçerlidir. Sıfatların bir kısmı hakkında ileri sürülen görüş, diğerleri için de geçerli olmalıdır.”⁹⁹ Ayrıca İbn Teymiyye Allah’ın zât’ı hakkında da sıfatlar için söylediklerinin geçerli olduğunu belirtir ve şöyle der: “Zât hakkında söylenecek söz, sıfatlar hakkında söylenenlerin aynısıdır. Allah’ın ne zâtında, ne sıfatlarında ve ne de fiillerinde kendisine benzeyen bir şey söz konusudur. O’nun nasıl diğer zâtlara benzemeyen hakikî bir zâtı varsa, bu zât diğer sıfatlara benzemeyen hakikî sıfatlarla da muttasıftır.”¹⁰⁰

⁹⁵ Aydın, s. 67.

⁹⁶ Yazıcı, Muhammet, *İbn Teymiyye’nin Mecmu’ Fetavâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid’at Fırkalarına Bakışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1998, s. 370.

⁹⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû’*, III, 25-27.

⁹⁸ İbn Teymiyye, *er-Risâletü’t-Tedmüriyye*, s. 52-55; İbn Teymiyye, *Mecmû’*, III, 48.

⁹⁹ İbn Teymiyye, *er-Risâletü’t-Tedmüriyye*, s. 21; İbn Teymiyye, *Tevhidü’l-Esmâ ve’s-Sıfat*, s. 23.

¹⁰⁰ İbn Teymiyye, *er-Risâletü’t-Tedmüriyye*, s. 29; İbn Teymiyye, *Tevhidü’l-Esmâ ve’s-Sıfat*, s. 31.

2.3.1. Haberî Sıfatlar

Sadece nass yoluyla bilgi sahibi olduğumuz ve zahir manalarıyla teşbihi akla getiren sıfatlar şeklinde tanımlanan haberî sıfatlar konusunda İbn Teymiyye, Kur'an'da ve sahih hadislerde Allah'a nisbet edilen vasıf ve fiillerin hiç te'vil edilmeden mecaz olarak yorumlanmaksızın ve bazısı diğer bazısına irca' edilmeden olduğu gibi zahirî mânası üzere anlaşılması gerektiğini savunur. Ona göre, ilim ve kudret nasıl Allah'ın sıfatlarıysa, aynı şekilde "vechullah", "yedullah" tabirlerinde geçen yüz ve el de Allah'ın sıfatlarıdır. İlim ve kudret nasıl te'vil edilemez ve mecaz olarak yorumlanamazsa yüz ve el de te'vil edilemez ve mecazîdir denilemez. Aynı şekilde Allah'ın Arş üzerine istivası ve üst (fevk) de oluşu da onun te'vil edilemez muhkem sıfatlarıdır.¹⁰¹

İbn Teymiyye haberî sıfatlar konusunda, Müşebbihe ve Mücessime'nin görüşünde olmamakla birlikte, onun te'vil ve yorum kabul etmemesinin bir nedeni, akil-nakil çatışmasının olmaması dolayısıyla sadece nakle dayanmasıdır. Diğer bir nedeni de lafızlarda hakikat-mecaz ayırımına gitmemiş olmasıdır. Mesela Allah, nasıl hakiki anlamda "vücut" sıfatına sahip ise, kul da hakiki anlamda "vücut" sıfatına sahiptir. Ancak bu "vücut" sıfatındaki ortaklıktan dolayı Allah ile kul asla birbirinin benzeri olamazlar.¹⁰²

İbn Teymiyye sıfatlarla ilgili zikrettiğimiz görüşlerine ilave olarak Allah'a birtakım fiillerin de izafe edilmesinin Allah için kemâl ifade edeceği görüşündedir. Ona göre zâtıyla fail olan bir zât, cansız varlıkta olduğu gibi zâtıyla fail olmayan bir zâttan daha kâmindir. Zira herhangi bir varlıkta fiilin olmaması, zaruri olarak noksanlığı gerektirir.¹⁰³ İbn Teymiyye'nin bu çözümü, Allah'ı fiillerinde mahlûka benzetmek anlamına gelmemelidir.

Görülüyor ki İbn Teymiyye Allah'ın Kur'an'da zâtını vasıflandırdığı, Hz. Peygamberin hadislerinde O'nu tavsif ettiği bütün sıfatlarla ve bütün fiil ve hallerle vasıflandırılacağını kabul etmektedir. Ona göre bu isim, sıfat, fiil ve haller her ne kadar isim olarak insanların bildikleriyle aynı ise de, bunlardan Allah'a isnad olunan keyfiyetler insanlarınkinden farklıdır. Bunlar Allah Teâlâ'nın en üstün tenzihi ile uyuşur niteliktedir.¹⁰⁴

İbn Teymiyye'nin haberî sıfatlar konusunda genel iki esas uyguladığını görüyoruz: Birincisi, Kur'an ve sünnette yer alan bütün ilâhî sıfatları kabul etmek. İbn Teymiyye bunları zahir manasıyla anlar, te'vil etmez. Bu zahir manaların aklen muhal olduğunu ve aklın verileriyle uyum sağlaması için Kur'an ve sünnetin getirdiklerinin aklın hükmüne boyun eğmesi gerektiğini düşünmez. O'na göre bu gibi konularda akla düşen en uygun şey, onları olduğu gibi kabullenmektir.

¹⁰¹ İbn Teymiyye, *Der'u't-Teârud*, I, 264-268.

¹⁰² İbn Teymiyye, *Mecmû'*, V, 198.

¹⁰³ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, VI, 77,78, XII, 157, 158.

¹⁰⁴ İbn Teymiyye, *er-Risâletü't-Tedmüriyye*, s. 21, 22.

İkincisi ise, Kur'an ve sünnetin zahirinin Allah'ı mahlûkata benzetmeyi, O'nu bir cisim olarak kabul etmeyi gerektirmemesidir. Çünkü Kur'an ve sünnette Allah'a sıfat olarak sabit olan manalar mahlûk olanlar için sabit olanlar cinsinden değildir. Kur'an ve sünnetteki bu sıfatlar ve haller O'nun yüce zâtına lâıyk olan, O'nun tenzih ve birliğine halel getirmeyen sıfat ve hallerdir. İki şey arasındaki isim benzerliği onların hakikatlerinde de benzeşmelerini gerektirmez. Dinin kabul etmediği, Allah ile mahlûkların aynı isimdeki sıfatları almaları değil, bu sıfatlarının hakikatlerinin birbirine benzemesidir. Allah Teâlâ sıfatların hakikatleri konusunda sonradan var olanlara tamamen muhaliftir.

Kur'an ve sünnette yer alan ilâhî sıfat ve halleri bir keyfiyet ve benzetmeye girmeden Allah'a isnad eden İbn Teymiyye, Mücessime ve Müşebbihe'ye muhalefet ettiği gibi, bu haberi sıfatları inkâr edenlere de muhalefet etmektedir. Çünkü Mücessime ve Müşebbihe Allah'ın bir cisim olmasını ve yaratılmışlara benzemesini kabul etmişler veyahut en azından bunları reddetmemişlerdir.¹⁰⁵

Bundan dolayı İbn Teymiyye, kendini sıfatların bütününe veya bir kısmını inkâr edenler ile Mücessime arasında orta yolda görür, mezhebini ise mücessim ve müşebbih değil "münezzih" olarak kabul eder. Kendisi bu hususta şöyle demektedir: "Selef mezhebi, sıfatları inkâr (ta'til) ile Allah'ı yaratılmışlara benzetme (temsil) arasındadır. Selef, Allah'ın sıfatlarını yaratıklarının sıfatlarına benzetmezler. Nitekim O'nun zâtını da mahlûkların zâtına benzetmezler. Allah'ın ve resulünün O'nun zâtını vasıflandırdıkları ilâhî sıfatları inkâr edip de güzel isimlerini, yüce sıfatlarını reddetmezler. Böylece nassı tahrif etmekten, Allah'ın isim ve ayetlerini inkâr etmekten uzak dururlar."¹⁰⁶

Mezhebinin Selef mezhebi olduğunu açıklayan, teşbih ve tecsimi reddeden İbn Teymiyye'nin Allah'a üstte olma vasfını isnat ettiğini de görüyoruz. Nasların zahirleriyle istidlal ederek Allah'ın üstte olduğunu kabul eden İbn Teymiyye bu konuda şöyle demektedir:

"Allah'ın kitabı ve resulünün sünneti baştan sona kadar, sahabe ve tabiinin çoğu sözleri ve diğer imamların sözleri ya nas veya zahir olarak Allah'ın her şeyin üstünde olduğunu, Arş'in üstünde olduğunu ve semanın üstünde bulunduğunu ifade eden lâfızlarla doludur: "İyi sözler O'na yükselir, salih amel ise O'nu yükseltir."¹⁰⁷, "Ben seni öldürecek ve bana yükselteceğim."¹⁰⁸, "Gökte olanın sizi yere batırmayacağından emin misiniz? Yoksa siz gökte olanın üzerinize taş yağdıran göndermeyeceğinden emin misiniz?"¹⁰⁹, "Aksine Allah O'nu kendisine yükseltti."¹¹⁰, "Sonra Arş'a istiva etti."¹¹¹, "Rahman Arş'a istiva etti."¹¹² gibi ayetler bunu ihtiva etmektedir."¹¹³

¹⁰⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, V, 26, 27.

¹⁰⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, V, 26, 27.

¹⁰⁷ Fâtır, 35/10.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/55.

¹⁰⁹ Mülk, 67/16, 17.

¹¹⁰ Nisâ, 4/158.

İbn Teymiyye'ye göre çok sayıda sahih ve hasen derecesinde hadis de Allah'ın üstte (yukarıda) olduğunu ispat eder. Hz. Peygamber'in miraç hadisi¹¹⁴, meleklerin Allah'ın katından inip yine O'nun katına yükselmelerini anlatan hadisler¹¹⁵ bunlardan birkaçıdır. İbn Teymiyye bu konudaki sözlerini şöyle tamamlamaktadır; “Ne Kur'an'da ne sünnette, ne selef, sahabe, tabiin sözünde ve ne de ihtilâf zamanına yetişen imamların sözlerinde nass ve zahir olarak buna aykırı bir ifade yoktur. Bunların hiçbirisi Allah'ın gökte olmadığını, Arş'ın üstünde olmadığını, O'nun her yerde olduğunu her yerin O'nun için bir olduğunu O'nun bu âlemin içinde veya dışında bulunmadığını, âleme bitişik veya ondan ayrı olmadığını, O'na parmak vs. ile işaret olunamayacağını ifade eden bir söz söylememişlerdir.”¹¹⁶

Yukarıdaki ifadelerden İbn Teymiyye'nin daha önce de naklettiğimiz gibi, el, inme, ayak, yüz ve istiva gibi haberî sıfatların zahiri manalarını anladığını görüyoruz. Ona göre bu lâfızlar, hakiki olarak duyularla algılanan manalar için vazolunmuşlardır. Hakikat olarak başka manalara kullanılamazlar. Bilinsin veya bilinmesin, bu manalardan başka bir manaya kullanıldıkları zaman hakiki ve asıl manalarının dışında kullanılmış olurlar; zahiri manasında kullanılmamış ve te'vil edilmiş olurlar.

Haberî sıfatların lafzî anlamlarıyla kabul edilmesi gerektiğini savunan İbn Teymiyye, bu sıfatlar konusunda teşbih endişesini ortadan kaldırmak için “evla kıyas” dediği bir kıyas türü kullanmaktadır. Ona göre burhâni ve gayri burhâni hiçbir kıyas, evla kıyasın medlulünü ifade etmez. Peygamberler, fertleri birbirinin aynı olan şumul kıyası ile sadece temsil kıyasını değil de evla kıyası kullanmışlardır. Zira Allah'ın benzeri hiçbir şey olmadığı gibi, Allah ve diğer varlıklar fertleri birbirine eşit olan küllîde de birleşmezler. Yani ona göre şumul kıyası Allah ile mahlûkat arasında ortaklığa, temsil kıyası da benzerliğe sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu iki kıyas yerine “evla kıyas” kullanılmalıdır.¹¹⁷

İbn Teymiyye'ye göre evla kıyas şöyle ifade edilir: Allah'ın dışındaki varlıkların sahip olduğu mükemmellik, Allah için evla tarikiyle söz konusudur. Yine Allah'ın dışındaki varlıkların münezzehe olduğu noksanlıklardan Allah, evla tarikiyle münezzehtir. Bu kıyasla İbn Teymiyye, Allah ile diğer varlıklar arasındaki ortaklık ve benzerliği ortadan kaldırmayı ve Allah ile diğer varlıkları birbirinden ayırmayı amaçlamaktadır. Ona göre bu ayırım, aklın kavrayamadığı bir ayırımdır. Mesela beyaz kelimesi “kar” için kullanıldığı gibi “fildişi” için de kullanılır. Keza varlık lafzı hem

¹¹¹ Râd, 13/2; A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3.

¹¹² Tâhâ, 20/5.

¹¹³ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, V, 136.

¹¹⁴ Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Menâkibu'l-Ensâr, 42; İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1998, IV, 207, 208.

¹¹⁵ Buhârî, *Mevâkîtu's-Salât*, 16; Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc, *es-Sahîh*, (V), (thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâki), Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, tsz., Mesâcid, 37.

¹¹⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, V, 137.

¹¹⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, IX, 147.

“vacip” hem de “mümkün” için kullanılır. Bununla birlikte vacip için varlık lafzı, karın fildişinden beyaz olmasından daha kâmil anlamda kullanılır.¹¹⁸

Bu kıyasıyla İbn Teymiyye, sıfatlar konusundaki düşüncelerini, Allah ve insanın ontolojik açıdan farklılığına dayandırmaktadır. Ortaya koyduğu bu farklılık, her ne kadar iki varlık arasında benzer isimlerle birtakım sıfatlardan bahsedilse de, hiçbir zaman zâti anlamda bir benzerliği göstermez.

Sonuç

Tevhid konusundaki görüşlerini aktardığımız İbn Teymiyye her hususta tevhidi esas kabul etmekte ve bunu, zât ve sıfat, rubûbiyyet ve ulûhiyyet tevhidi olmak üzere üçe ayırmaktadır. Özellikle ulûhiyyet tevhidi üzerinde duran Teymiyye, bunun en önemli tevhid türü olduğuna vurgu yapmaktadır. İnsanların bu tevhid türüne riayet edip onu hayatlarında uygulamadıkları sürece insanın davet edildiği asıl tevhidi hakıyla gerçekleştirmiş olmayacaklarını savunmaktadır.

İbn Teymiyye'nin Allah tasavvurunu oluşturan aksiyomlardan biri de insan aklının bu tasavvur açısından yetersizliğidir. Allah'ın fiilleri insan aklı ve insanî değerlerle sınırlandırılmaz. İyi bir Allah tasavvuru akıl-vahiy düalizmine gitmeden her iki kaynağın aydınlığında kurulabilir. Şüphesiz insana vahiy gönderen de akıl veren de Allah'tır. O halde aklın rehberliği küçümsenmemelidir.

Allah tasavvurunda olumsuz nitelemelerin (selbî) yanı sıra olumlu nitelemeler (subûtî) de bulunmalıdır. Yalnızca selbî bir yöntemle niteliksiz bir varlık olarak algılanan bir ulûhiyyet anlayışının insan hayatı üzerinde etkili olması akla uygun gözükmemektedir. Selefiye'nin ve İbn Teymiyye'nin te'vil karşıtı tutumu da Allah tasavvurunu belirsizliğe itmesi bakımından selbî metotla bir noktada birleşmektedir. Teşbihçi yönelişler karşısında böyle bir tutum Allah tasavvurunda çeşitli sapmalara açık kapı bırakmak demektir.

İbn Teymiyye'nin te'vil karşıtı tutumunu Selef'in te'vil yapmaması ile temellendirmesi yeterli bir çözüm sunmaktan uzaktır. Selef'i ilimde otorite kılıp sonra da onlara uyma adına te'vil karşıtı, teslimiyetçi ve akla sınırlı bir alan tanıyan metodun Allah tasavvurunda temel alınması zorunlu bir yöntemmiş gibi gösterilmeye çalışılması isabetli gözükmemektedir.

Kaynakça

Aliyyü'l-Kâri, *Fıkh-ı-Ekber Şerhi*, (trc.: Yunus Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.

Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.

Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1305.

¹¹⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'*, IX, 141-145.

Aydın, Hüseyin, "İbn Teymiyye'de Allah Tasavvuru", *Kelam Araştırmaları*, 4:2, (2006), ss. 39-86.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Düzgün, Şaban Ali, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", *Kelam Araştırmaları*, 3:1, (2005), ss. 3-21.

Ebu Zehra, Muhammed, *İmam İbn Teymiyye*, (çev.: Nusreddin Bolelli - Vecdi Akyüz vd.), İslâmoğlu Yayıncılık, İstanbul 1988.

el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, (nşr.: Muhammed Seyyid Kilâni), Kahire 1961.

es-Süheymî, Salih b. Abdullah - Ebu Abat İbrahim b. Muhammed - Ali b. Nasır Fakihi - Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis, *Pratik Akaid Dersleri*, (çev.: M. Beşir Eryarsoy), Ümmülkura Yayınevi, İstanbul 2007.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev.: Süleyman Ateş), Kevser yayınları, Ankara, tsz.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut 1998.

İbn Manzûr, Celâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l Arab*, Dâr'u Sadır, Beyrut, 1968.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye, *el-Ubûdiyyet*, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

_____, *Der'u't-Teârudi'l-Akl ve'n-Nakl*, (nşr.: Muhammed Reşad Sâlim), Riyad, 1979.

_____, *Dua ve Tevhid*, (çev.: Abdi Keskinsoy), Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

_____, *Mecmû'u Fetavâ*, Dâru Âlimi'l Kütüb, Riyad 1991.

_____, *İktizâu's-Sıratı'l Müstakîm (Sırât-ı Müstakîm)*, (çev.: Salih Uçan), Pınar Yayınları, İstanbul 1991.

_____, *Risâletü'l-İstivâ (İstivâ Risâlesi)*, (çev.: Komisyon), İstanbul 1996.

_____, *Tevhid-i Esmâ ve's-Sıfat (İsim ve Sıfat Tevhidi)*, (trc.: Heyet), Tevhid Yayınları, İstanbul 1996.

_____, *er-Risâletü't-Tedmüriyye*, Kahire 1954.

Mustafa, İbrahim - Ahmet Hasan ez-Ziyat - Hamid Abdülkadir - Muhammed Ali en-Neccar, *Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı yayınları, İstanbul 1996.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc, *es-Sahîh*, (V), (thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâki), Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Bahru'l-Kelâm*, (thk.: Muhammed Salih Farfûr, Mektebetu Dâri'l-Farfûr, Dımaşk 2000.

Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yayınları, İstanbul 1995.

Öztürk, Resul, “Allah’ın Birliği ve Tekliği (Vahdaniyeti ve Ehadiyeti) Bağlamında 'Samed' İsmi ve Anlam Alanı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 32, (Yaz 2007), ss. 47-70.

Paçacı, Mehmet, “İhlâs Sûresi’nin Sami Geleneği Perspektifinden Bir Tefsiri”, *İslâmiyat*, 1:3, (1998), ss. 49-71.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, (VI), (thk.: Beşşar Avvâd Ma’ruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Topaloğlu, Bekir, “Allah”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 471-498.

Uludağ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı (Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe)*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.

_____, “Tasavvuf Karşıtı Akımlar ve İbn Teymiyye’ nin Tasavvuf Felsefesi”, *İslâmiyat*, 2:3, (1999), ss. 39-66.

Yazıcı, Muhammet, *İbn Teymiyye’nin Mecmu’u Fetavâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid’at Fırkalarına Bakışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1998.